

**СОЛИҚ ОРГАНЛАРИ ҲУЖЖАТЛАРИНИ ИЖРО ЭТИШ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ
ҚЎЛЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ**

Азимов Раҳматилла Лутфулла ўғли,

*Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
магистранти*

E.mail: mr.azimov92@gmail.com

АННОТАЦИЯ: *Мақолада солиқ органлари ҳужжатларини ижро этиш самарадорлигини оширишда мамлакатимизда амалга оширилган ислохотлар, соҳада рақамли технологияларни қўллаш истиқболлари, шунингдек, айрим тадқиқотчи олимларнинг илмий қарашлари, бу борадаги ҳорижий давлатлар тажрибаси, ҳозирги замонавий шароитда солиқ органлари ҳужжатларини самарадорлигини оширишда рақамли технологиялардан фойдаланиш борасида айрим тавсиялар муҳокама қилинган.*

КАЛИТ СЎЗЛАР: *солиқ, солиқ органлари ҳужжатлари, рақамли технология, солиқ маъмуриятчилиги, электрон солиқ тизими.*

ANNOTATION: *The article discusses the reforms implemented in our country to enhance the effectiveness of executing tax authority documents, the prospects for applying digital technologies in this field, as well as the scientific perspectives of certain researchers, foreign countries' experiences in this area, and some recommendations on utilizing digital technologies to improve the efficiency of tax authority documents in modern conditions.*

KEYWORDS: *tax, tax authority documents, digital technology, tax administration, electronic tax system.*

Барчамизга маълумки, солиқларнинг ўз вақтида тўла ҳажмда ундирилиши мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишини ҳамда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қудратини ошишини таъминлайди.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда солиқ маъмуриятчилиги соҳасида, айниқса, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни йиғиш, солиқ солинадиган базани кенгайтириш, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, ҳуфиёна иқтисодиёт улушини камайтириш ҳисобига солиқлар йиғилувчанлигини сезиларли даражада ошириш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини молиялаштиришнинг барқарор манбаларини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилиб, бу борада бир қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Хусусан, “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепцияси тўғрисида”ги (2017 йил 8 сентябрь, ПФ-5185-сонли), “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги (2017 йил 7

февраль, ПФ-4947-сонли), “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни йиғувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2017 йил 18 июль, ПФ-5116-сонли), “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги (2018 йил 29 июнь, ПФ-5468-сонли), “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2019 йил 26 сентябрь, ПФ-5837-сонли), “Яширин иқтисодий қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги (2020 йил 30 октябрь, ПФ-6098-сонли) Фармонлари, “Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2018 йил 26 июнь, ПҚ-3802-сонли), “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги (2019 йил 10 июль, ПҚ-4389-сонли) Қарорлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги (2017 йил 28 август, 677-сонли), “Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2019 йил 17 апрель, 320-сонли), “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги (2021 йил 7 январь, 1-сонли) Қарорлари шулар жумласидандир.

Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 29.06.2018 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли Фармонида асосан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилишини таъминлаш белгиланди. [1]

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида янги қабул қилинган солиқ сиёсати концепциясини амалиётга тўлиқ татбиқ қилиш масалалари бўйича ўтказилган видеоселектор йиғилишидаги маърузасида - “Янги солиқ кодекси солиққа тортиш бўйича барча тартиб, механизм ва услубларни тўлиқ камраб олиши, ҳамма учун тушунарли бўлиши керак. Бу ишлар адолатли ва рағбатлантирувчи солиқ тизимини яратиш бўйича қўйган биринчи қадамларимиздир” – деб таъкидлаган эди. [2]

2019 йил декабрда янги таҳрирдаги Солиқ кодекси қабул қилиниб, тўғридан-тўғри қўлланивчи нормалар жорий этилди. Солиқлар сони 13 тадан 9 тага камайтирилди. Мулк солиғи ставкаси 5 фоиздан 1,5 фоизга, қўшилган қиймат солиғи 20 фоиздан 15 фоизга туширилди. Иш ҳақиға нисбатан солиқ юки қарийб 2 баравар камайтирилди.

Буларнинг натижасида тадбиркорларнинг ислохотларга ишончи ортиб, солиқ тушумлари 4 баравар кўпайди. Қўшилган қиймат солиғи тўловчилар сони 6 мингдан 152 мингга етди. [3]

Қайд этиш керакки, солиқлар давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи сифатида иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Солиқ органлари томонидан қабул қилинган қарорларнинг ўз вақтида ва тўғри ижро этилиши давлат ва жамият ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг барқарорлигини сақлаш, бюджет даромадларини таъминлаш ва давлатнинг макроиқтисодий вазифаларини бажаришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Бугунги кунда дунёнинг ривожланган мамлакатларида солиқ маъмуриятчилиги жараёнларини рақамлаштириш ва автоматлаштириш борасида муҳим ютуқларга эришилган. Рақамли технологиялар солиқ органлари ҳужжатларини мажбурий ижрога қаратиш ва уларнинг ижросини таъминлашда ҳам кенг қўлланилмоқда.

Солиқ органлари ҳужжатларининг ижросини таъминлаш самарадорлигини оширишда рақамли технологияларни қўллаш борасида кўплаб олимлар, иқтисодчилар ва тадқиқотчилар ўз илмий қарашларини билдирган.

Иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Ю.Ходиев ўз тадқиқотларида рақамли технологияларни қўллаш солиқ маъмуриятчилигини янги сифат даражасига олиб чиқаришини айтади. Унинг фикрига кўра, анъанавий солиқ назорати усуллари самарасиз бўлиб бормоқда. Замонавий даврда ҳар бир транзакцияни онлайн кузатиш имконияти солиқ органлари учун катта имкониятлар яратади. Бу, айниқса, Ўзбекистон шароитида муҳим, чунки яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. [4]

Солиқ тизимини рақамлаштириш бўйича тадқиқотчи Р.Маҳкамов солиқ органларининг ҳужжатлари ижросини таъминлашда сунъий интеллект (AI) ва Big Data (катта маълумотлар) аналитикасидан фойдаланиш зарурлигини илгари суради. [5]

Солиқ маъмуриятчилигини рақамлаштириш масалалари бўйича профессор А.В.Вахобов, солиқ органлари томонидан чиқарилган қарорларни автоматлаштирилган тизимлар орқали ижро этиш фоизи юқори бўлган давлатларда солиқ тушумлари ҳам юқори эканлигини таъкидлаган. [6]

Иқтисодчи олим Т.С.Маликов эса, “солиқ ҳужжатларини электрон шаклда қабул қилиш ва ижро этиш орқали давлат бюджетига тушумлар йиллик 7-12 фоизга ошиши мумкинлигини” таъкидлаган. [7]

Профессор И.А.Хайдаров эса, “солиқ органлари ҳужжатларининг электрон тизимда айланиши бюрократик тўсиқларни 45 фоизга камайтириш имконини бериши” ҳақида ўз тадқиқотларида маълумот берган. [8]

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида солиқ органлари ҳужжатларининг ижросини таъминлашда рақамли технологиялар кенг қўлланилмоқда.

Куйида дунёнинг энг ривожланган давлатлари солиқ органлари ҳужжатларининг ижросини таъминлашда рақамли технологиялардан фойдаланиш борасидаги тажрибаси ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз:

Эстония дунёдаги энг рақамлашган давлатлардан бири ҳисобланади. Унинг солиқ тизими e-Tax ва e-Business порталлари орқали тўлиқ рақамлаштирилган. Мамлакатда

солиқ идораларининг даромад ва харажатларни реал вақтда кузатиш имконияти мавжуд, бу эса солиқ қонунчилигига риоя қилишни кескин оширади.

Австралиянинг солиқ маъмурияти Australian Taxation Office (ATO) бошқаради. ATO ўз тизимини рақамлаштириш ва автоматлаштиришга катта эътибор қаратади. Солиқ тўловчилар учун myGov портали ва ATO Online хизмати яратилган. Бу портал орқали декларация топшириш, солиқ қарзини текшириш ва тўловларни амалга ошириш мумкин. Банклар, иш берувчилар ва бошқа молиявий муассасалар билан маълумот алмашинуви автоматлаштирилган. Масалан, банклар мижозларнинг фоиз даромадлари ҳақидаги маълумотни тўғридан-тўғри ATOга юборади.

Big Data (катта маълумотлар) таҳлили орқали солиқ идораси шубҳали операцияларни аниқлайди ва текширувларни мақсадли ўтказди. Бу солиқ қонунчилигига риоя қилиш самарадорлигини оширади.

Швециянинг солиқ тизими Skatteverket (Солиқ агентлиги) томонидан бошқарилади. Бу мамлакат ҳам солиқ тизимининг юқори даражадаги рақамлашуви билан ажралиб туради. Швецияда ҳар бир солиқ тўловчига электрон декларация лойиҳаси юборилади. Ушбу лойиҳа иш берувчилар, банклар ва бошқа муассасалардан олинган маълумотлар асосида автоматик тарзда шаклланади. Солиқ тўловчи маълумотлар тўғрилигини тасдиқлаши ёки тузатишлар киритиши мумкин. Ҳужжатларни электрон қабул қилиш, маълумотларни автоматлаштирилган ҳолда таҳлил қилиш ва қайта ишлаш имконияти солиқ идораларига ресурсларни тежашга ёрдам беради.

Япониянинг солиқ тизими National Tax Agency (NTA) томонидан бошқарилади. Японияда ҳам сўнгги йилларда солиқ тизимини рақамлаштириш ва автоматлаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жисмоний шахслар ва компаниялар учун электрон декларация топшириш тизими e-Tax яратилган. Бу тизим солиқ ҳисоботини онлайн топшириш, тўловларни амалга ошириш ва солиқ қарзларини текшириш имконини беради.

Ҳар бир фуқарога берилган ўзига хос ижтимоий таъминот рақами бўлган My Number солиқ маъмуриятчилигида муҳим ўрин тутди. Бу тизим турли давлат хизматларини, жумладан, солиқ маълумотларини ягона тизимга бирлаштиришга ёрдам беради. Рақамли технологиялар, айниқса AI (сунъий интеллект) ва Big Data таҳлили асосида солиқ органлари фирибгарлик ва солиқдан қочиш ҳолатларини аниқлайди. Автоматлаштирилган тизимлар ҳужжатларнинг тўғрилигини текшириш ва қайта ишлаш самарадорлигини оширади.

АҚШда IRS электрон декларация топшириш тизими (e-fayl) ва MyTax Portal каби онлайн порталлардан фойдаланилади. Бу тизимлар солиқ тўловчиларга ўз ҳисоботларини электрон шаклда юбориш, тўловларни амалга ошириш ва қайтаришларни кузатиш имконини беради. Маълумотлар базасини таҳлил қилиш учун катта маълумотлар (Big Data) ва сунъий интеллект (AI) ҳам қўлланилади.

Буюк Британияда солиқ маъмуриятчилиги HM Revenue & Customs (HMRC) томонидан бошқарилади. “Making Tax Digital” дастури солиқ тизимини тўлиқ рақамлаштиришга қаратилган бўлиб, ушбу дастур доирасида солиқ тўловчилар даромад ва харажатларини ҳар чоракда рақамли дастурлар орқали HMRCга юборишади. Бу тизим ҳисобот топширишни содалаштиради ва хатоларни камайтиради. Рақамли ҳисобот тизими орқали солиқ идораси реал вақт режимида тўловлар ва ҳисоботларни мониторинг қилиш имкониятига эга.

Германияда “ELSTER” (Elektronische Steuererklärung) тизими асосий электрон солиқ платформасидир. Бу тизим орқали солиқ тўловчилар ўз декларацияларини ва бошқа ҳужжатларни онлайн топширишлари мумкин. Бу тизим маълумотларни хавфсиз узатиш ва қайта ишлаш имконини беради.

Сингапур солиқ тизими соддалиги ва самарадорлиги билан ажралиб туради. Солиқларни IRAS (Inland Revenue Authority of Singapore) йиғади. Сингапурда e-Filing тизимидан кенг фойдаланилади. “Auto-Inclusion Scheme” (AIS) дастури ўйича иш берувчилар ходимларнинг иш ҳақи маълумоларини тўғридан-тўғри IRASга юборади. Натижада, ходимларнинг декларациялари олдиндан тўлдирилган ҳолда келади ва улар фақат маълумотларни текшириб, тасдиқлашлари кифоя. IRAS рақамли тизимлари орқали солиқларни йиғиш жараёнини юқори даражада автоматлаштирган. Бу эса ҳисобот бериш ва сарфланадиган вақтни кескин камайтиради.

Замонавий солиқ маъмуриятчилиги тизимларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан рақамли технологияларнинг қўлланилиш даражаси билан белгиланади. Солиқ органлари ҳужжатларини мажбурий ижрога қаратиш ва уларнинг ижросини таъминлаш жараёнида рақамли технологиялардан фойдаланиш бугунги кунда глобал тенденция ҳисобланади. Мазкур йўналишдаги инновацион ечимлар солиқ тизими самарадорлигини ошириш, маъмурий харажатларни камайтириш ва солиқ интизомини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Шу муносабат билан рақамли технологиялар солиқ органлари ҳужжатларининг ижросини таъминлашда қуйидаги асосий афзалликларни беради:

1. Самарадорликнинг ошиши - рақамли технологиялар солиқ органлари ходимларининг меҳнат унумдорлигини оширади, ҳужжатларни расмийлаштириш ва уларнинг ижросини таъминлаш жараёнларини тезлаштиради;

2. Харажатларнинг камайиши - солиқ органлари ҳужжатларини қоғоз шаклидан электрон шаклга ўтказиш ҳамда ижро жараёнларини автоматлаштириш ортқча маъмурий харажатларни қисқартиради.

3. Шаффофликнинг ошиши - рақамли технологиялар солиқ органлари ҳужжатларининг ижро этилиши жараёнини кузатиш ва назорат қилиш имкониятларини кенгайтиради, бу эса коррупцион хавфларни камайтиради.

4. Аниқликнинг ошиши - автоматлаштирилган тизимлар инсон омили туфайли юзага келадиган хатоларни камайтиради, солиқ ҳисоб-китобларининг аниқлигини оширади.

5. Маълумотларни реал вақт режимида таҳлил қилиш имконияти - рақамли технологиялар солиқ органларига солиқ тўловчилар ҳақидаги маълумотларни реал вақт режимида таҳлил қилиш ва тегишли қарорлар қабул қилиш имкониятини беради.

6. Идоралараро электрон ҳамкорлик тизимини такомиллаштириш - солиқ органлари ва ваколатли органлар ўртасидаги маълумот алмашинуви самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиб, бу жараён ахборот тизимларини интеграциялаш, ягона маълумот алмашинув стандартларини жорий этиш, реал вақт режимидаги мониторингни таъминлаш, электрон ҳужжат айланишини тўлиқ автоматлаштириш ва ахборот хавфсизлигини кучайтиришни ўз ичига олади.

Тизимни такомиллаштириш ижро муддатларини қисқартириш, инсон омили таъсирини камайтириш, маъмурий ҳаражатларни оптималлаштириш, шаффофликни ошириш ва натижада солиқ йиғимлари самарадорлигини таъминлашга имкон беради. Бу ислохотлар техник инфратузилмани модернизация қилиш ва ҳуқуқий базани такомиллаштиришни талаб этади.

Электрон маълумотлар базаларини яратиш ва интеграциялаш - солиқ органлари ҳужжатларини мажбурий ижро этиш самарадорлигини оширишнинг муҳим йўналишидир. Бу жараён солиқ тўловчилар, уларнинг мол-мулки ва қарзлари ҳақидаги маълумотларни ягона тизимда жамлаш, стандартлаштириш ва реал вақт режимида янгилаб боришни таъминлайди. Интеграциялашган маълумотлар базаси мажбурий ижро бюросига солиқ қарздорларининг тўлиқ профилини кўриш, улар билан боғлиқ аниқ қарорлар қабул қилиш ва ундириш жараёнини самарали ташкил этиш имконини беради. Натижада қарзларни ундириш муддати қисқаради, ҳаражатлар камаяди ва солиқ тушумлари ортади.

Ижро жараёнини рақамлаштириш ва автоматлаштириш - солиқ органлари ҳужжатларини мажбурий ижро этишни замонавий технологиялар асосида ташкил қилишдир. Бу қоғозбозликни бартараф этиб, ҳужжатларни электрон тарзда яратиш, юбориш, қабул қилиш ва ижро этишни таъминлайди. Жараёнлар автоматик мониторинг қилинади, муддатлар назорати автоматлаштирилади, ҳисоботлар тизим томонидан шакллантирилади. Сунъий интеллект технологиялари солиқ қарздорларини таҳлил қилиш, ундириш стратегиясини белгилаш ва қарор қабул қилишда қўлланилади. Рақамлаштириш шаффофликни ошириб, инсон омили таъсирини камайтиради, ижро тезлигини оширади.

Бундан ташқари, рақамли технологиялар солиқ органларининг ҳужжатлари ижроси самарадорлигини қуйидаги йўналишларда ошириши мумкин:

Автоматлаштирилган ижро тизимлари: Электрон тўловларни мажбурий қилиш ва қарздорликни автоматик тарзда мониторинг қилиш тизимлари. Бунда блокчейн технологияси ҳужжатларнинг ўзгармаслиги ва хавфсизлигини таъминлаши мумкин.

Сунъий интеллект ва катта маълумотлар таҳлили: AI солиқ органларига катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш ва потенциал солиқдан қочиш ҳолатларини олдиндан аниқлаш имконини беради.

Хужжатларнинг электрон айланиши: Мажбурий равишда электрон ҳисоб-фактуралар ва бошқа хужжатларнинг ягона платформа орқали айланиши солиқ идораларининг назорат имкониятларини кенгайтиради.

Рақамли технологиялар солиқ органлари хужжатларининг ижросини таъминлашда жуда катта истикболларга эга. Уларни қўллаш орқали солиқ идоралари фаолиятининг шаффофлиги, самарадорлиги ва адолатлилигини ошириш мумкин. Бу нафақат солиқ тўловчилар учун қулайлик яратади, балки давлат бюджети даромадларининг барқарор ўсишига ҳам хизмат қилади. Ўзбекистон каби ривожланаётган мамлакатлар учун ҳам ривожланган давлатларнинг бу борадаги тажрибаси муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда солиқ органлари хужжатларини ижро этишда рақамли технологияларни қўллаш борасида муҳим қадамлар ташланди. Бирок, дунё тажрибасидан келиб чиқиб, янада замонавий технологияларни, хусусан, AI, блокчейн ва Big Datани жорий этиш орқали жараён самарадорлигини янада ошириш мумкин. Бу нафақат солиқ йиғимларининг ортишига, балки солиқ тўловчилар ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг шаффоф, адолатли ва қулай бўлишига ҳамда рақамли иқтисодиётга ўтиш стратегияси доирасида мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига катта ҳисса қўшади.

АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 29.06.2018 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли Фармони. (Электрон манба) <https://lex.uz/ru/docs/3802378>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида янги қабул қилинган солиқ сиёсати концепциясини амалиётга тўлиқ татбиқ қилиш масалалари бўйича ўтказилган видеоселектор йиғилишидаги маърузасидан. 20.12.2018 йил. (Электрон манба) <https://president.uz/uz/lists/view/2203>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида Давлат солиқ қўмитасида соҳани такомиллаштириш бўйича навбатдаги вазифалар юзасидан ўтказилган йиғилишдаги маърузасидан. 16.03.2022 йил. (Электрон манба) <https://president.uz/uz/lists/view/5060>.
4. Ходиев, Б.Ю. “Солиқ маъмуриятчилигини рақамлаштиришнинг назарий асослари.” Молия ва солиқ журнали, № 3, 2022 й.
5. Маҳкамов, Р. “Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ назоратини такомиллаштириш.” Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар журнали, № 5, 2021 й.
6. Вахобов А.В. “Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш” монографияси. Тошкент, 2022 й. 156-б
7. Маликов Т.С. "Солиқ тизимини рақамлаштириш: назария ва амалиёт" илмий мақоласи. "Молия" журнали, 2023 й. №3-сон. 45-52 б.
8. Хайдаров И.А. "Электрон ҳукумат шароитида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш йўллари" илмий мақоласи. "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали, 2021 й. №4-сон.